

Yayın Geliş Tarihi: 13.01.2015
Yayına Kabul Tarihi: 04.09.2015
Online Yayın Tarihi: 26.02.2016
<http://dx.doi.org/10.16953/deusbed.90907>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 17, Sayı: 3, Yıl: 2015, Sayfa: 389-407
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

İRAN VE REJİM İSTİKRARI

Özgür ÜŞENMEZ *

Öz

Bu çalışma, İran rejiminin son yıllarda Orta Doğu'yu sarsan isyanlar ve istikrarsızlıklara-Batı'daki beklentilerin aksine- geçmişten, özellikle 1979'daki devrimden miras kalan sosyal yapı ve politikaların etkisiyle direnebildiğini iddia ediyor. Tunus ve Mısır'daki halk isyanları, temel aktör olan alt sınıflar ve onların neo-liberal ekonomik politikalara muhalefetiyle yayılırken, İran'da devrim sonrası gelişen sosyal devlet mekanizması hala halk ile rejimin tamamen birbirine yabancılaşmasını önlemekte. Ancak son yıllarda ortaya çıkan yeni gerilimler ve İran'ın uyguladığı ekonomi politikaları rejimin krizini derinleştirebilir. Bu nedenledir ki Orta Doğu'yu ve özelde İran'ı anlamak için hegemonik blokların tarihsel değişimini inceleyen ucu açık bir analiz elzemdir.

Anahtar Kelimeler: İran, Arap Baharı, Hegemonya, Ekonomi Politik, İslam.

IRAN AND REGIME STABILITY

Abstract

This article argues that contrary to the expectations of the Western World, Iranian regime successfully resisted the revolutionary tides of the Arab Spring. Most important determinant of this process for Iran was the legacy of the 1979 revolution and it's associated structures that relatively protects the most vulnerable parts of the population against the wide spread neo-liberal economic policies in the Middle East. So with that feature Iran differs from the Tunisian and the Egyptian examples. In order to understand these features further this essay adapts a historical analysis of changes in hegemonic blocs in Iran since 1979.

Keywords: Iran, Arab Spring, Hegemony, Political Economy, Islam.

GİRİŞ

Tunus'ta başlayan ve 2011 sonrası Arap ülkelerinde politik çalkalanmalara, birçok diktatörlüğün son bulmasına varan olaylar ve ayaklanmalar dizisi, Batı'nın umduğunun aksine İran İslam Cumhuriyeti'nde geniş çaplı bir halk muhalefeti veya ayaklanmasına yol açmadı. Oysaki 2009'da Ahmedinejad tarafından kazanılan seçim, başta muhalif başkan adayları Mousavi olmak üzere özellikle şehir merkezleri ve Tahran orta sınıfının tepkilerini toplamış, seçimlere hile karıştırıldığı iddiasıyla günlerce süren ve 'Yesil Devrim' adı verilen gösterilere neden olmuştu. Aslında bu

---

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozgurusenmez@hotmail.com

tarihsel önceller ortada dururken, Batı'nın İran'da da bir 'Pers Baharı' beklentisi pek de haksız sayılmazdı. Fakat son iki yıllık gelişmeler ve özellikle Batı ittifakının halen İran'ın en büyük stratejik ortağı olarak kabul ettikleri Suriye rejimine istekleri yönünde ciddi adımlar atıramaması, İran rejiminin daha güçlü bir toplumsal temele dayandığı öngörüsünü öne çıkartmaktadır. Bu çalışmanın ana amacı, öne sürdüğü sav doğrultusunda İran rejiminin tarihsel olarak Orta Doğu'daki diğer otoriter devlet yapılarından ayrıştığını ortaya koymaktır. Çalışmanın genelinde, İtalyan düşünür Gramsci'nin hegemonya ve tarihsellik gibi kavramları çerçevesinde, İran İslam Devrimi'nin 1970'li yıllarda ortaya çıktığı süreç ve ideolojisi itibariyle anti-Batı ve anti-kapitalist olduğu, Fransız, Rus devrimlerine oranla daha geniş bir toplumsal katılımın ürünü olarak ortaya çıktığı iddia edilecektir. İşte tam da bu unsurların tarihsel olarak varlıkları ile İran'daki İslami rejimin geleneksel evrimini etkilemiş oldukları kaçınılmaz bir gerçektir. Şöyle ki Tunus'dan Mısır'a, oradan Yemen'e ve diğer ülkelere sıçrayan hareketler, Orta Doğu'daki artan siyasi, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere bir tepki olarak ortaya çıkmış, geniş halk yığınlarını özellikle eşitsizliklerin son bulması şiarıyla arkasında toplamıştı. Son otuz yıllık ekonomik ve politik süreçler izlendiğinde nefret edilen birçok rejim ve diktatörün, Batı yanlısı neo-liberal iktisat politikalarını uyguladıkları ve Mısır'da olduğu gibi Filistin benzeri yakıcı sorunlarda halka rağmen genellikle ABD'nin tarafında, İsrail'in ayrımcı politikalarına sessiz kaldıkları gözlemlenmektedir.

İran İslam rejiminin Arap Baharı'nın etkileri karşısında görece sağlam durabilmesi, ayakta kalabilmesi, halk desteği çok az ve toplumsal ihtiyaç ve dinamiklerin işleyişini genel anlamda piyasa saiklerine terk etmiş rejimlerden tarihsel olarak gösterdiği farklılıklarda yatıyor. Fakat bu farklılıkları vurgularken İran rejiminin de tamamen neo-liberalizm karşıtı -bir tür Küba- olmadığını da belirtmek gerekir. İran İslam Rejimi'nin özellikle Rafsancani ve Hatemi başkanlıkları dönemlerinde ve Batı ambargosunun sıkıntılı haller yarattığı son bir, iki yılda, 1979 devriminin ve Humeyni yıllarının birikimi olan korumacı ve devlete geniş anlamda piyasa aktörü olarak rol veren toplumsal politikardan, daha liberal bir ekonomi uğruna vazgeçmeye çalıştığı söylenebilir. Diğer yandan İran rejiminin tam bir Batı tarzı neo-liberal ve uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmesini engelleyen de yukarıda bahsettiğimiz yapısal özelliklerdir. İran devleti, devrimin sosyal alandaki kazanımlarından ödün verdikçe daha kırılğan bir hal alan milliyetçi motiflerle bezenmiş bir İslamcı hegemonyaya sahip. Özellikle 1980 sonrası toparlanma sürecinde artırılan kamunun ekonomi içindeki payı yanında, bölgesel gerilimlerden beslenen ve rejimin korunmasında en önemli mihenk taşlarından biri olarak kabul edilebilecek Devrim Muhafızları'nın giderek kamu liderliğindeki ekonomide etkinliğini pekiştirmesi, böylece İran rejiminin toplumsal desteğini devam ettirmesi, bir anlamda küresel kapitalizm ile daha az eklemlenmesini gerektiriyor. İran'ı bu koşullarda yakın gelecekte bekleyen en büyük risk ise, petrol gelirlerini ve dış ticareti olumsuz etkileyen bunaltıcı Batı ambargosu karşısında

yerel dinamiklerin daha ne kadar var olan İslami eliti destekleyecekleri ve muhalif söylemlere kulaklarını tıkayacaklarıdır.

Bu makale İran'ın son 40 yılda yaşadığı değişimlerin bugünkü iç ve dış politikasının temel belirleyicileri olduğundan hareketle, Gramsci'nin teorik konseptlerinin söz konusu değişimi en iyi açıklayan çerçeveyi sunduğunu iddia ediyor. Söz konusu teorik konsepti izlediğimizde önümüze çıkan en temel kavram, R. Cox'un uluslararası ilişkilerde de kullanarak disipline temel bir katkı sağlayan hegemonya kavramıdır. Hegemonya, sadece rıza veya zor unsurlarından oluşan bir süreç olmayıp ikisinin diyalektik bir bütünlüğünü ifade etmektedir. Gramsci hegemonyayı, sadece egemen sınıflara özgün bir unsur olmaktan çıkarıp onu tarihsel olarak ucu açık ve çeşitli sınıfların ittifaklarıyla meydana gelen bir süreç olarak ele alır. Cox'un bu noktadaki müdahalesi ise, hegemonyayı oluşturan süreçte birbirine bağlı üç analiz düzeyinin etkileşimini iddia etmesidir (Cox, 1993: 51). Birinci düzey; sosyal üretim ilişkilerinin geçirdiği değişimdir. Cox'un önermesi, sosyal üretim ilişkilerini ortodoks bir ekonomik altyapıyla sınırlamamakta, ekonomik ilişkileri doğrudan etkileyebilen kültürel, ahlaki, dini, cinsel, etnik, bütün soyut sosyal ilişkilerin alt yapı ile girdiği diyalektik etkileşimi kapsamaktadır. Soyut ve öznel arası sembollerin gücüne yapılan atıf, bir sosyal formasyonda baskın olabilme koşulunun hegemonik pratiğin diğer toplumsal katmanlarla da çeşitli uzlaşmalar gerektirdiğini ifade eder. İşte tam baskın sınıf, ekonomik alandaki egemenliğini ideolojik ve kültürel alanda da bu ittifaklara benimsetebiliyorsa o zaman tarihsel bir bloğun inşasından bahsedilebilir.

Cox'un analizinin ikinci düzeyi olan devlet biçimleri de, sözünü ettiğimiz tarihsel bloklardaki yapısal ve kalıcı değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Analizdeki yenilik, var olan devlet aygıtını verili bir özne olarak almaktan ziyade devlet denen mefhumu tarihsel bloklardaki değişimlerin bir ürünü olarak görmek, yani devletin kendisinin bizzat sosyal ilişkilerin ve mücadelelerin bir alanı olduğunu ortaya koymaktır. Bu çalışmada, 1970'li yıllardan günümüze İran'da yaşanan toplumsal kırılma ve değişim anları, farklı sosyal güçlerin ittifakları üzerinden incelendiği için yukarıdaki teorik çerçeve seçilmiştir (Cox, 1993: 53).

Cox'un üçüncü analiz düzeyini oluşturan dünya düzeni ise, ekonomik ve siyasi alanda gücü kendi ülke sınırlarını aşan sosyal güçlerin uluslararası alanda inşa ettiği hegemonya ve ittifak sistemlerini içermektedir. Bu düzeyin mevcut çalışmaya etkisi ise, İran'ın Şah öncesi ve sonrası dönemde kapitalizmin uluslararası alanda geçirdiği değişimlere verdiği tepkiler konusundadır. İran'daki yerel ekonomik güçlerin zaferiyle sonuçlanan İslam devriminin 1990'lı yıllara kadar öne çıkan anti-kapitalist özelliklerinin, SSCB'nin çöküşü sonrası Rafsanjani yönetimiyle birlikte giderek yontulduğu ve ülkenin göreceli olarak neo-liberalizmin uluslararası hegemonyasına eklenme sürecine girdiği söylenebilir. Ancak Hatemi sonrası Ahmedinejad'ın popülist politikaları eklenme sürecini sekteye uğrattı. İşte İslami rejimin bir anlamda kalıcılığı, egemen uluslararası güçlerin baskılarını yerelde devrim zamanında inşa ettikleri sınıf ittifaklarının talepleriyle

nasıl dengeleyecekleri konusunda düğümlenmektedir. Cox'un üç analiz düzeyinin birbirleriyle ilişkisi hiyerarşik olmayıp ucu açık bir tarihsel süreci ifade eder. Ayrıca düzey ayrımları sadece analitik olup ontolojik bir ayırım söz konusu değildir.

ÇALIŞMANIN GENEL PLANI

Makalenin ilk bölümünde, bugünkü İslami rejimi ortaya çıkaran devrim ve onun öncesinde Şah Pehlevi'ye karşı oluşmuş sınıf ittifaklarının tarihsel gelişimi ele alınacaktır. İkinci bölümde, Humeyni ve destekçilerinin oluşturduğu İslami rejimin temel içeriği ve uyguladığı sosyo ekonomik politikaların bir analizi yer alacak. 1980'li yıllarda rejimin sol kanadı baskınken, devrimin radikal eğilimlerinin sürüklediği sosyal refah devleti ve anti-kapitalist akımın, Humeyni sonrası Rafsanjani döneminde nasıl neo-liberal rüzgarlarında etkisi ile tam tersi bir yöne evrildiği incelenecek. Üçüncü bölümde, Khatami ve Rafsanjani blokunun değişim anlayışı ve İran'da devletin baskı aygıtlarına karşı ne derece başarılı olabildiklerine bakılacak. Dördüncü bölümde, Fransız Devrimi'ndeki gibi bir "thermidor"u andıran Humeyni sonrası mozaik vari siyasi koalisyonların, muhafazakar bir geri tepkiye ve popülist Ahmedinejad Hükümeti'ne yol vermesinin sebepleri incelenecek. Son bölümde ise, baskın muhafazakar ulema, Devrim Muhafızları gibi güçlerin varolan egemenliklerinin çatırdamasına yol açabilecek kırılma noktaları ele alınacak.

İRAN DEVRİMİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

İran geçmiş yüzyıllardan bu yana merkezi yönetimlerin, çevre güç odakları ve ekonomik değerlerin kontrolünde zorlandıkları bir siyasi yapıya sahipti. Örneğin 1906-11 arasında hükümdarların meşru sınırlarını çizen İran Anayasa Devrimi, Tahran'daki pazar esnafı, ulema, entellektüeller ve küçük mülk sahibi çiftçilerin mücadelesi sonucu gerçekleşmiş, 1925'e kadar olan süreçte Qajar hanedanının da sonunu getirmişti. O gün karşı çıkılan başlıca politika, İran devletinin özellikle Rus ve İngiliz ticaretine ve mallarına ülkeyi açması, her geçen gün büyüyen dış borçlarını verilen ticari ve politik ödünler yoluyla ödemesiydi. Aynı 1978'deki gibi Tahran tüccarlarının önderliğinde başlayan başkaldırıları ulema sınıfının ve kırsal yığınların desteğini kazanmıştı. Bu işbirliğinin en önemli nedeni, İran'daki ulema sınıfının -Sünni din önderlerinden farklı olarak- merkezi yönetimden görece özerk, kırsal kesimde arazi ve ticari işletme sahibi olmalarıydı (Abrahamian, 1982: 73). Aynı zamanda kır-kent arasındaki ticari bağ, ulemayı bir anlamda Tahran esnafının hinterlandı haline getiriyordu. İran'da dini sınıfın bir kısmı her ne kadar Qajar ve Safavi hanedanlıklarının meşruiyetini kutsamak için sarayla işbirliği içine girse de, Şii dini inanç geleneğinde -Sünnilikten farklı olarak- Tanrı ile kul arasında bir tür aracı rolünü üstlenmiş 'mehdi' kavramı İran ulemasını ideolojik olarak daha güçlü ve özerk yapar (Nasr, 2007). İran İslam inancının aksine Sünni gelenek, mevcut hükümdarı Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ve adaletin

uygulayıcısı olarak gördüğünden merkeze itaat Şiiliğe göre daha ön planda yer almıştır. Tam da bu noktada İran'daki herhangi bir toplumsal meşruiyet arayışının ulemanın rızası olmadan gerçekleşmesinin zorluğu ortaya çıkar (Gibreel, 2001: 18).

İran İslam Devrimi'nin tarihsel gelişimine bakıldığında, Şah rejiminin 1953'de Mossadeq'e karşı CIA destekli darbe sonrası sivil siyaset yapan toplumsal örgütlenmelerin ve muhalif siyasi partilerin gücünü kırdığı, topluma dış desteği açık olan tepeden inme bir anlayışla Batı tarzı bir modernleşmeyi dayattığı görülür. Bu politikaların örnekleri olarak, dini takvimden vazgeçilmesi, rejimle uyuşmayan ulemanın baskılanması, üniversitelerde başörtüsü ve genel anlamda İslami örtünmenin yasaklanması ve seküler eğitimin kırsal kesime yaygınlaştırılması verilebilir (Abrahamian, 1980: 21-26). Şah rejiminin ekonomik politikaları ise, büyük ölçüde ithalat olmak üzere dış ülkelerle iş yapan zengin sınıfların çıkarlarını gözetken, iç pazarda rekabeti arttıran ve İran ekonomisinin dışa açılmasını destekleyen bir yönde geliyordu. Böylesi bir kalkınma hamlesinin tamamıyla faydasız olduğu düşünülemez. Nitekim İran kentleri endüstrielleşmeyle ciddi anlamda bu dönemde tanışmıştı. Fakat söz konusu tepeden inme yaklaşımına Şah'ın ailesi ve çevresindeki grupların karıştıkları yüksek miktardaki yolsuzluklar da eşlik ediyordu. İşte böylesi bir ortamda, 1963'de Ayetullah Humeyni, rejimin seçim hilelerine, ulemaya yaptığı baskılara, kırsal kesimde radikal toprak reformu yasasına, devlet işletmelerinin özelleştirilmesine, kadınlara oy hakkı tanınmasına ve genel olarak söz konusu Batı tarzı modernleşme hareketine muhalefetini açıktan dile getirerek İran İslam Devrimi'nde gelecekte oynayacağı rolü bir anlamda çizmişti (Abrahamian, 1980: 21-26). 1964'de Şah Muhammed Pehlevi'nin Humeyni'yi sürgüne yollaması da din adamının en son ABD ordusuna İran içinde verilen imtiyazlara karşı çıkışı ile gerçekleşti.

1973 sonrası artan petrol gelirleri ve bu gelirlerin adaletsiz biçimde Şah'ın çevresindekileri daha çok zenginleştirirken ülkedeki paylaşım eşitsizliğinin derinleşmesi, bir önceki on yılda başlatılan kalkınma hamlelerinin kırsal kesimden şehirlere sürüklediği kitlelerde de hoşnutsuzluğu arttıracaktı. Artık 1970'lerin ortalarında manipülasyona açık eğitimsiz kitlelerin aksine, görece kalifiye ve daha nitelikli genç bir nüfusa sahip ülkede alt ve orta sınıfların muhalif seslere karşı duyarlılığı artmıştı. Ortamı destekleyecek bir başka gelişme de Şah Pehlevi'nin Diriliş Partisi'nin kuruluşu sonrası, siyasetin dışındaki esnaf derneklerini ve loncaları da kontrol etme çabasıydı. Bu çaba, Tahran pazar esnafına dayatılan yeni vergiler, kontroller ve dış şirketlerin ülkedeki imtiyazlarını artırıcı tedbirlerle desteklenince, o gün itibari ile İran perakende ticaretinin üçte ikisini elinde tutan pazar esnafı, onların hinterlandı diyebileceğimiz köylüler ve ulema kökenli kırsal tüccarların da Şah rejimine muhalefeti pekişecekti (Abrahamian, 1980: 21-26). Bütün bu gelişmeleri Gramscian terimler üzerinden düşünürsek, Şah rejiminin politikaları kendisine karşı alternatif oluşturabilecek bir tarihsel blok ortaya çıkarıyordu. Söz konusu blok, dışa açılmaya, özelleştirmelere, işsizlik, adaletsiz gelir dağılımı ve yolsuzluklara karşı çıkan bir düzlemde yürüyordu. Ortaya çıkan

tablo, 1970'li yılların sonlarında Batı ve birçok bölgede esmeye başlamış olan neo-liberal rüzgarların tam aksine bir gelişmeydi. İran rejiminin bugün halen devam eden Batı ile uzlaşmazlıklarının tarihsel kökeninde yatan ekonomik çelişki buydu.

Yukarıda bahsedilen tarihsel bloğun ideolojik temelini, İmam Humeyni'nin vaazlarındaki dini motifler dışında 'sol' sayılabilecek söylemler oluşturuyordu. Örneğin Ervand Abrahamian, İran Devrimi'nin yapısal koşullarını açıklarken Dr. Ali Şeriatî'nin Fanon'dan esinlenmiş üçüncü dünyadaki ezilenlerin mücadelesini devrimci bir Şiizme eklememesinin önemine vurgu yapar (Abrahamian, 1980: 28). Devrime giden süreçte Humeyni, Şeriatî'nin sloganlarının da etkisiyle, "işçi sınıfının bu dünyanın vazgeçilmezi olduğu", "gerçek İslami toplumda topraksız köylü kalmayacağı", "amaçlarının İslam'ın zaferi, kapitalizm ve feodalizme karşı olduğu"nu belirten söylemler kullanmıştı (Abrahamian, 1980: 28). Söz konusu ifadeler sadece alt sınıfların radikallerini İmam Humeyni'nin arkasında toplamıyor, şehirlerde serpilen beyaz yakalı radikal entelektüel kesime de cazip geliyordu (Homan, 1980: 673-677). Bütün bu Batı karşıtı oluşum ve retorığı tamamlayan ise, Şubat 1979 sonrası İslam Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Humeyni ve yandaşlarının ortaya koyduğu velayetül-fakih yönetim sistemi olacaktır. Fıkıh uzmanı bir grup din adamının önderliği ve sıkı denetiminde inşa edilecek parlamento ve başkanlık gibi kurumları içeren, İslami lidere bu kurumlar içinde daha önemli bir görev atfeden, genel detaylarıyla Batı demokrasisinden ayrılan yeni bir yönetim biçimiydi (Keddie, 2003: 30-38). Platon'un aydınlanmış filozoflarını andıran bu rejimin koruyucusu ulemalar, İran'daki bütün hukuki ve politik kararların şeriatla uyum halinde olup olmadığını denetleyecekti. Bir çeşit uzmanlar kurulu olarak nitelendirilebilecek olan ulema, Humeyni sonrası dini önderi seçmek gibi görevleri de üstlenecekti. İran'daki devrim sonrası yapılanmayla ulemanın, toplum üzerinde sınırsız mı, yoksa sınırlı bir denetimi mi olduğu tartışması damga vuracaktı. İslami rejim içinde liberaller ve sol etkisizleştirildikten sonra ortaya çıkan bu çatlak ulemayı ikiye böldü. Humeyni yanlısı, İslami Cumhuriyet Partisi ve Meclis Başkanı Ayetullah Hosein Behesti'nin başını çektiği grup (Rafsancani ve sonraki dini lider Ali Hamaney bu gruptaydı) 'İmam'ın Çizgisi' adını alacak ve ulemaların seçtiği uzmanlar heyetinin rejimin koruyucusu olarak sınırsız bir denetim yetkisine sahip olması gerektiğini savunacaklardı. Bu sınırsız yetkinin kaynağı da Humeyni'ye göre, ulemanın 12nci İmam'ın yokluğunda onun temsilcisi olarak değerlendirilmesi gerektiği idi (Zonis, 1985: 85-108). Dini lider ve Fıkıh uzmanlarının görüşleri nihayetinde Allah'ın emirleri ve sözlerini yansıtacaktı. Hamidollah Mir Moradzehi, Ezatollah Sahabi gibi muhaliflerin görüşü ise, yukarıda savunulan İmam'ın Çizgisi grubunun görüşlerine karşı dini önderliğin görevlerinin dini konuları yorumlamakla sınırlı kalması ve ekonomi, siyaset, hukuk gibi modern yaşamın gerektirdiği alanlarda inisiyatifin o alanların uzmanlarına bırakılmasıydı (Zonis, 1985: 85-108). Örneğin muhalifler, Humeyni'nin Anayasa'da öngörülen ordu komutanlığı rolünü hiçbir tecrübesi olmadan nasıl yapabileceğini sorgulayacaklardı. Sahabi daha da ileri gidecek, dini önderin yanılmayacağı anlayışına karşı çıkararak yanılmazlığın

peygamberler ve Allah'a mahsus olduğunu iddia edecekti. Bu tartışmadan öne çıkan, -ileride görüleceği gibi- İslami Cumhuriyet içinde bölüşüm ve paylaşım savaşları kızıştığında yukarıda bahsedilen argümanlara tekrar başvurulacağı ve ulema kesiminin yekpare bir gücü sembolize etmediğiydi (Zonis, 1985: 85-108).

Dini liderin, diğer ulemaya göre anayasal yetkilerle bir üst konumda bulunması da Humeyni sonrası seçilecek liderin kimliği konusunda tartışmalar başlattı. Muhalifler bir sonraki liderin dinen en büyük otorite olmaması ve başka bir 'Ayetullahça' popülerlik açısından geçilmesi durumunda, kurumlar arası ilişkilerde anarşinin baş gösterebileceğini iddia etmişti (Zonis, 1985: 85-108). Çünkü dini lider söz ve davranışlarıyla İslami rejimin ve siyasetin biricik meşruiyet kaynağı olarak konumlandırılırken, meşruluğun tartışılabilir hale geldiği kriz anlarında, rejimin sivil toplum ve devlet içinde etkin biçimde kullanabileceği manevra alanı daralmaktaydı. İslam Devrimi, her ne kadar Fransız, Rus, Amerikan devrimlerine popüler katılım açısından fark atsa da, Gramsci'nin batı ve doğu toplumlarının devlet iktidarı konusunda aralarındaki farkı ortaya koyduğu pasaj önemlidir. Gramsci, batı toplumlarında üst sınıfın hegemonyasına zorun yanında rızayı sağlayan geniş ve katmanlı sivil toplum örgütlenmesi olduğunu söylerken, doğu toplumlarında ise devletin kendisinin rıza ve zor ikileminde esas belirleyici olduğunu ileri sürer (Anderson, 2007: 76-81). İşte İran'daki devrim sürecinde de muhaliflerin, Anayasa konusunda yaptıkları eleştirilerin aslında ulemanın rızayı sağlayıcı sivil toplum içinde kalarak devrimin sürekliliğini sağlamasını istediği görülür. Fakat devrim sonrası on yılda İran'ın yapılanması ve geçirdiği evrim değerlendirildiğinde, devlet ve sivil-asker bürokrasi hegemonyanın inşasında daha ön plana yerleşecektir.

DEVİRİM SONRASI SOSYO-EKONOMİK POLİTİKALAR

Devrim öncesinde yukarıda açıklamaya çalıştığım popülist ve alt sınıfları İslami yönetim sistemiyle bütünleştirmeyi amaçlayan politikalar, İran-Irak savaşına rağmen yaygınlık kazandı. Humeyni rejimi en önemli önceliği kırsal kesimdeki adaletsizliklerin giderilmesine verecekti. Bu zaman diliminde Başbakanlık yapmış olan Mir Husain Musawi'nin de desteklediği kırsal reform politikaları, aslında 1979'da topraksız köylülerce bir anlamda zorla başlatılan büyük mülk sahiplerinin topraklarının yeniden bölüşümü politikalarının üstünde yükselecekti. 1979-86 yılları arasında İran'ın tarıma elverişli arazilerinin yüzde 6'sı yeniden bölüştürülmüştü. Ayrıca devrime öncülük etmiş kadrolarca 1980'lerde kurulan Jihad-e Sazandegi'nin (Kırsal Yeniden Yapılanma Direktörlüğü) İran köylülüğünün kalkınması konusunda öne çıktığını tespit etmek gerekir. Bu kurum vasıtasıyla devrim öncesi 10 bin km olan kırsal yol, 1999'a gelindiğinde 65 bin km asfalt ve otoyol ağına dönüşecekti (Hoogland, 2009: 34-39). Bunun dışında Jihad sayesinde İran köylerinin büyük bölümü 90'lı yılların ortalarında elektrik ve kullanılabilir içme suyuna kavuşturulacaktı. Ayrıca Jihad gönüllüsü teknik uzmanların, gerek iklim şartları gerekse bakım-hasat gibi konularda verdikleri

eğitim sayesinde İran kırsal tarım üretimi ve çiftçi kesiminin gelirleri önemli oranda artacaktı. Söz konusu gelir artışı, yaygınlaştırılan kız ve erkek ilkokulları, köylere yapılan sağlık ocakları, orta ve lise düzeyinde taşınmalı eğitim düzenlemeleri ile desteklenecekti (Hoogland, 2009: 34-39). Tabii ki bütün bu politikaların ve hizmetlerin İran'daki kırsal sorunların hepsini çözdüğünü iddia etmeyeceğim. Çünkü bütün pozitif adımlara rağmen İran'da kırsal kesimin yüzde 50'si hala yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı. Bu yörelerdeki çocukların yine yarısına yakını hala yüksek eğitim alma şansından mahrumdu. Belki daha da önemlisi, açılan yol ağı ve yaygınlaşan şehirleşmeye, kültürel ve ekonomik açıdan eklenilen kırsal kesimde, zengin ile yoksul arasındaki uçurum 1990'ların ortalarından bu yana artış göstermekte (Hoogland, 2009: 34-39). Kendi yerel kültürünü dışlayıp şansını şehirlerde aramak için dalga, dalga göç eden genç kesim, İran tarımının geleceği açısından karamsar bir tablo yaratmakta. Ancak son tahlilde, bugünün İran köylüsü Şah zamanı ile kıyaslanamayacak oranda daha iyi beslenmekte, daha iyi sağlık hizmetlerine ulaşmakta ve siyasal sisteme olan taleplerinin aktarılmasında daha etkin bir rol üstlenmekte (Hoogland, 2009: 34-39).

Devrim sonrası dönemin kırsal kesim dışında kalan toplumsal kesimlerle ilgili politikalarını incelersek, Humeyni'nin Ali Şeriatî'den esinlendiği anti-kapitalist söylemlerin bir anlamda pratiğe geçtiği söylenebilir. Bunun en önemli sebepleri arasında devrim sonrası, Şah zamanı endüstri ve ticarete söz sahibi Batı yanlısı elitlerin ve onlara eşlik eden eğitilmiş, kalifiye işgücünün yüksek orandaki dış göçü gösterilebilir. Batı'nın silah ve ticari ambargolarının ve sekiz yıl süren yıpratıcı mevzi savaşının etkisiyle İran hükümeti, 1980'li yıllardan itibaren endüstri tesislerini büyük oranda devletleştirmeye karar verdi. 1982'de 130'u aşkın işletme üç bakanlığın denetimine verilirken, 450 tanesi de İran Devlet Endüstri Teşkilatı'na bağlandı. İslami rejimle birlikte eski elitlerin mallarına konarak palazlanan dini vakıflar da endüstriyel organizasyonda söz sahibi olacaktı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Zaten 1986'da yapılan nüfus sayımı, kentsel kesimdeki özel sektör ücretli emek oranının büyük ölçüde düştüğünü gösterirken, endüstriyel sektördeki devlet görevlisi sayısı 156 bin kişi artacaktı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Bunlara paralel olarak kentlerde küçük işletmeler, seyyar satıcılık artış gösterip gizli ve gerçek işsizlik rakamları artacaktı. Devlet'in 1980-1989 arası dönemde özel sektör yatırımlarına destek ve teşvik verdiği pek söylenemez. Büyük oranda şehirlerde ve kamuda yaşanan şişme ve bunun getirdiği sosyal taleplerin, petrol fiyatlarının iyi gittiği yıllarda petrol ihracatı ve diğer yerel kaynaklardan aktarılan sosyal destek fonları ile sağlandığı ifade edilebilir (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Ayrıca kamu kaynaklarını korumak için 1990'lı yıllara kadar sabit kur rejimi uygulamıştı. Yapılan araştırmalar, 1989'a kadar olan dönemde yurt içi gayri safi kişi başına düşen gelir yüzde 48 azalırken, kişi başı tüketim harcamalarının sadece yüzde 23 oranında düşmesinin, sosyal devlet desteğinin kentte yaşayanların refahının belli oranda korunmasına yardımcı olduğunu işaret ediyor (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Ayrıca kamunun direk desteği dışında yaygınlaşan vakıflar ve bunlara bağlı işletmeler de ikincil bir mini-sosyal devlet rolünü

oyunamıştır. Vakıflar topluma sadece iş olanağı sağlamakla kalmıyor, üniversite eğitimi konusunda da yardımcı oluyordu. Örneğin İran-İrak savaşı şehit ve gazilerinin bakımı ve ailelerinin sosyal hakları bu dini vakıflarca sağlanacaktı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690).

Gerek Irak savaşındaki faydaları, gerekse rejimin siviller içindeki önemli bir kolunu oluşturan unsurlardan biri de devrim sürecinde kurulan ve geliştirilen İran Devrim Muhafızları ve Basij para militer gruplarıydı. Devrim Muhafızları, 1979 sonrası görece istikrarına güvenilemeyecek düzenli ordunun adeta bir gölgesi biçiminde dizayn edilen 120-130 bin kişilik elit bir askeri organizasyondur. Esas amacı, sınır ve iç güvenliği sağlamaktan ziyade rejimin İslami niteliğinin korunması olup, elindeki silah ve teçhizat da normal orduya göre daha gelişmiş nitelikteydi. Basij de devrim sırasında İslami rejim için çalışmış sivil gönüllülerin oluşturduğu, sayıları barış zamanı 20 bin ile savaş ve kriz zamanlarında 900 bin arasında değişmekte olan yarı askeri sayılabilecek bir kurum. Basij'in en önemli görevlerinden biri, rejim için sivillere dönük istihbarat toplamak ve gerektiğinde çıkabilecek iç isyan ve toplumsal istikrarsızlıklarda ilk müdahale gücünü oluşturmaktır. İki organizasyonun da temel kaynakları çoğu zaman 1980 sonrası İran bütçesi dışında tutulmuş bütçe dışı fonlar, vakıf işletmeleri ve giderek bu organizasyonların kendi ekonomik girişimlerinin getirdiği gelirlerden kaynaklanıyor. Esfahani'ye göre, 1980-1997 yılları arasında söz konusu bütçe dışı fonların toplam değeri İran gayri safi milli hasılasının yüzde 5'i ile yüzde 10'u arasında değişiyordu (Esfahani ve Taheripour, 2002: 691-718). 2000'li yıllarla İran siyasi hayatında giderek daha fazla önem kazanmaya başlayan bu iki kurumun, - yukarıda bahsettiğim dini liderin yetkileri ve devlet biçimi üzerine tartışmalar hatırlandığında- Doğu toplumlarındaki devleti (özellikle baskı aygıtlarını) elinde bulundurmak olgusunun en çarpıcı kanıtı olduğu iddia edilebilir. İleride görülebileceği gibi, İslami rejim ulusal ve uluslararası kapitalizmle daha fazla entegre oldukça ve eklemlendikçe, rejimi ayakta tutan popülist projenin daha da zora gireceği ve rızanın sağlanmasında baskı aygıtlarının rolünün artacağı ileri sürülebilir.

1989 HUMEYİNİ SONRASI DÖNÜŞÜM VE KIRILMALAR

İran-İrak savaşının bitimi ve Humeyni'nin ölümü sonrası tüm dünyada esen neo-liberal rüzgarlar İran'ı da etkileyecekti. Dini lider seçilen Ali Hamaney eski liderin karizmasından uzak, dini ulema içinde daha az saygındı. Esas ipleri elinde tutan Haşimi Rafsancani ve kliği için statükonun muhafazası açısından ve tasarlanan ekonomik ve politik değişimlere fazla ses çıkartmayacak bir dini lider hüviyetindeydi. Bu imkanla Rafsancani, uzun dönemde kendi kontrolünden çıkmayacak bir devlet yapısı inşa etmeyi planlıyordu (Arjomand, 2009: 66-68).

1989 sonrası ekonomik değişimler, tam da IMF ve Dünya Bankası politikalarıyla uyumlu ticari ilişkilerin ve ekonomik düzenlemelerin liberalizasyonu ile başladı. En önemli değişimlerden biri, yıllarca devlet sektörü ve

sübvansiyonlarının koruyucusu olan sabit kur rejiminden vazgeçilmesiydi. 1993'ün Mart ayında riyal serbest dalgalanmaya bırakıldığında 70 riyal = 1 dolar iken, kur kısa zamanda 7000 riyal = 1 dolar seviyesine gelecekti (Amuzegar, 1997: 84-85). Rafsanjani Hükümeti, kamu sübvansiyonlarını ve fiyat kontrollerini dereceli olarak azaltmayı, devlete ait işletmelerin özelleştirilmesini planlamaktaydı. İstatistiki verilere bakıldığında, oluşan tablo görece başarılıymış gibi görünse de alt sınıflar açısından durum hiç de iç açıcı değildi. Rafsanjani döneminin sonlarına yaklaşıldığında tüketici fiyatları 1996 yılında 1990 yılına oranla yüzde 359 artmıştı. Kentlerdeki sanayileşme gelişip ücretli sanayi işçisi sayısı artarken, kırsal kesimde işgücünün üretime katılımı aynı oranda olmamıştı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Savaşın getirdiği demobilizasyon ve artan genç nüfusla yükselen kentlere göçü, sanayi kesimi tam anlamıyla absorbe edememişti. Çünkü Behdad'ın verilerine göre, şehirlerde serbest çalışanlar, seyyar satıcılar ve verimsiz küçük işletme sahipleri sayısı 1996'da neredeyse 1988 sonrası ile aynı miktardaydı. Kırsal alandaki yansıması ise, ücretli işçi sayısındaki hayli yetersiz yükselmeye karşın, tarımda kapitalistleşmenin genişlemesiyle büyük oranda artmış olan ücretsiz aile işçisi kategorisindeki insanlardı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Tarımdaki kapitalistleşme ve fiyat kontrollerinin azaltılması, genelde gelirleri küçük çiftçiden büyük tarım sermayedarlarına kaydırırken, devrimin en kuvvetli şiarlarından olan toprak reformu ve toprak dağılımındaki adalet konusunda pek bir ilerleme görülmeyecekti. Ayrıca 1986-1996 yılları arasında hane halkı gelir oranlarını karşılaştıran araştırmalar, hem kırsal hem de kentsel kesimde ücretlilerin reel gelirlerindeki kayıpları ortaya koyacaktı. Buna karşın sermaye gelirleri ciddi bir artış gösterecekti (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). Başkanlık döneminin sonuna geldiğinde kendisi de fıstık ihracatından epey zengin olan Rafsancani'nin, itirazlar cılız kaldığında liberalizmin dozunu artıran, tepkiler yükseldiğindeyse devrimci geleneklere vurgu yapan ikircikli politikaları da istikrarsızlıkları artıracaktı. Ekonomik liberalizasyon politikaları siyasetin serbestleşmesini getirmemiş, Rafsancani dönemi kliklerinin kamu kaynakları kullanımıyla zenginleştirildiği yönündeki yolsuzluk iddiaları ayyuka çıkmıştı (Behdad ve Nomani, 2002: 667-690). 1997 seçimleri gelip çatığında artık sorgulanan bir isim haline gelen Rafsancani, siyasi liberalizm yanlısı reformist gruplarla Hamaney önderliğindeki muhafazakar ulema arasında bir köprü görevi görmek üzere arka plana çekilecekti.

Rafsancani'nin hükümet ettiği ve Hamaney'in dini önder olduğu dönem, aslında İran rejimi içindeki muhafazakarların da 1980'lerde hakim olan devrimin sol kanadına karşı zaferiydi. 1992 seçimleriyle iyice su yüzüne çıkan gerilim, bir dönemin sözü geçen Ağır Sanayi Bakanı Nabavi, Meclis Sözcüsü Karrubi ve İçişleri Bakanı Mohtashemi gibi kadroların yargı organlarınca soruşturulması veya soruşturma tehditlerine uğramasına kadar gidecekti (Arjomand, 2009: 66-68). Rafsancani ekonomik politikalar ve özel sektörün ekonomideki ağırlığının artırılmasında muhafazakarlara dayanırken, sosyal hayata dair konularda merkezi ve sola yakın bir çizgide yer aldı. Bütün bu dalgalanmalar, aslında 1980'li yılların

sonunda dağılan İslami Cumhuriyet Partisi'nin temsil ettiği geniş koalisyonda yer alan akımların kendi doğal tabanlarına oturmaları süreciydi. 1990'lı yıllardaki muhafazakar ekonomik politikaların değişime dirençli siyasi muhafazakar devlet yapısıyla iç içe geçmesi, 1997 seçimlerinde denetleyici Devrim Koruyucuları Kurulu'nun vetolarına rağmen Hatemi önderliğindeki değişim hareketini öne çıkardı (Arjomand, 2009: 140-147). Çünkü başlangıçta sağ kesimlerle ekonomik politikalarda uzlaşan Rafsancani, gerek Batı'ya daha ılımlı yaklaşan dış politikasının, gerekse kültürel anlamda sivil toplum faaliyetlerini genişletecek yasal açılımların karşılaştığı direnç üzerine, koalisyonun merkez ve solundaki güçlere yaslanmaya başlayacaktı. 1997 seçimlerinde 20 milyon oy ile toplam oyların yüzde 70'ini alan Muhamed Hatemi de aslında merkez ve sol güçlerin önceki başkanla kurdukları yeni koalisyonun vitrinindeki isimdi (Arjomand, 2009: 140-147).

Hatemi her ne kadar halkın desteği, demokratikleşme ve daha fazla sivilleşme taleplerinin sonucu göreve geldiyse de tam anlamıyla devleti kontrol etmiyordu. Devlet mekanizmasının en etkili gücünü oluşturan yargı ve askeri kurumlar, muhafazakarların ve sağın egemenliğindeydi (Wells, 1999: 27-39). Humeyni döneminde dini liderin yetkileriyle muhafazakar engellemeleri aşan sol da eskisi kadar güçlü değildi. Ayrıca dini lider Hamaney sol ve kültürel değişim karşıtlığıyla tanındığından, yeni başkanın liberal bir siyasi dönüşümü gerçekleştirmesi oldukça zor görünüyordu. Hatemi'yi göreve gelir gelmez bekleyen diğer sorunlar, Rafsancani döneminin yarım kalan neo-liberal ekonomik reformları, yüksek işsizlik, kırsal kesimdeki durağanlığın yarattığı sıkıntılar olacaktı (Wells, 1999: 27-39). Bu sorunları çözmeye giriştiğinde kendisini zorlayacak tek irade sağ muhafazakarlar değildi çünkü ekonomik reform politikaları konusunda da destekçisi Rafsancani ve sol kanadın istekleri çatışmaktaydı. İran'da reform yanlıları ve Hatemi tarafından desteklenen Saleem Gazetesi'nin, muhafazakarların oylarıyla Meclis'ten geçen 'devlet güvenliğini tehdit eden yayınların yasaklanması ve engellenmesine dair kanun' ile kapatılması, söz konusu çelişkilerin patlamaya dönüşmesine yol açtı (Wells, 1999: 27-39). Tahran Üniversitesi öğrencileri Temmuz 1999'da başlattıkları eylemlerle, Hatemi önderliğindeki reform politikalarının hızlanmasını, güvenlik güçlerinin sivil hayat üzerindeki etkisinin azaltılmasını talep ediyor, muhafazakar dini lider Hamaney karşıtı sloganlar atıyorlardı (Clawson vd, 1998: 17-18) . Beklenildiği gibi rejim, sivil Basij ve resmi güvenlik güçlerini kullanarak öğrenci olaylarını şiddetle bastırırken, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin ürkek ve çekingen açıklamaları muhafazakarların elini güçlendirdi. Hatemi öğrencilerin tepkilerini rejimin İslami niteliğine karşı gelmek şeklinde nitelendirince, kargaşanın siyasi açıdan lidersiz bir grup tarafından çıkartıldığı fikri daha da pekişti. Muhafazakarlar ve Hamaney, Devrim Muhafızları'nı devreye sokarak Hatemi'yi tehdit ederken, aslında rejimin yumuşak karnı olan sürdürülen serbest piyasacı ekonomi modelinin getireceği demokratikleşme ve sivilleşme taleplerinin giderek daha sert ve zor kullanarak bastırılacağına da sinyalini vereceklerdi (Clawson vd, 1998: 17-18) .

Tarihsel bir analogi yapılacak olursa Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde, Fransa'da 1849-51 arasındaki devlet ve toplum içi çatışmaları anlatan Karl Marx'ın reformcu Montagneları ve demokratları resmederken yaptığı tespitler hatırlanır. O dönemde de yeni bir devrimin üzerinde yükselmeye çalışan devlet yapısı içindeki egemenler, reformist demokratlara görünürde önemli fakat realitede güçsüz makamlar vererek, radikal reform taleplerini provokasyonlarla ve nihayetinde askeri gücü giderek daha fazla kullanarak bastırılmış, manipüle etmişlerdi (Marx, 1994: 73-95). Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı da, sivilleşme ve demokratikleşme adımlarında gerek devletin güvenlik güçleri ve yargı tarafından, gerekse seçimleri denetleyen Koruyucular Kurulu tarafından etkisiz hale getirildi. Örneğin İran Anayasası'nın 110. Maddesi, yargı kurumlarının ve askeri personelin direk olarak dini lidere karşı sorumlu olduğunu vurgularken, söz konusu grupları seçilmiş Cumhurbaşkanı karşısında özerk bir konuma kavuşturmuştur (Arjomand, 2000: 283-301). Anoush Ehteshami'nin ifade ettiği gibi, İran'da reformist kanat devletin baskı aygıtları üzerinde ve içerisinde kurumsallaşmış değildir. İkincisi; anayasal çerçeve, özellikle dini uzmanlardan oluşan Koruyucular Kurulu gibi yapılar ve dini liderin siyasi tavrı, değişimde popüler seçmen desteğini aşan faktörlerdir. Ayrıca halk desteğinin niteliği de önem taşımaktaydı. Daha çok öğrenciler ve kentli aydın orta sınıflara hitap eden liberal siyasi bir programın, ekonomik anlamda ezilen kitlelere gerçek anlamda değişim umudu vaat etmediğini söyleyebiliriz (Ehteshami, 2002: 1). Zaten 2005'de Ahmedinejad'ın seçim çalışmalarında, Rafsanjani'ye karşı kendisini popüler kılan sloganlardan birisi "petrol parasını sizlerin sofrasına getireceğim" şiarıydı.

AHMEDİNEJAD VE GERİLİMLER

2005'de Cumhurbaşkanı seçildiğinde ulusal anlamda bile pek fazla tanınmayan Mahmud Ahmedinejad, aslında İran'da İslami devrim sonrası ortaya çıkmış farklı fraksiyonların mücadelesinde muhafazakar kanadın yeni ismiydi. Muhafazakarların onu aday olarak seçmesindeki nedenlerden biri, Rafsancani - Hamaney gibi isimlerin ve dini sınıfın politika üzerindeki etkinliğinin giderek daha fazla muhalefetle karşılaşmasıydı. Ahmedinejad, alt sınıf sayılabilecek aile geçmiş ve mütevazı yaşam standardıyla halkın ezilen kesimleri üzerinde güven duygusu sağlıyordu. İran uleması da, değişim isteyen Hatemi gibi liberallerin, özellikle nükleer enerji, Orta Doğu ve Afganistan'da Şiiilerin etkinliği gibi konularda Avrupa ve ABD'ye karşı uzlaşmacı tavırlarını uygun bulmadığından Ahmedinejad'ı destekliyordu (Ansari, 2008: 683-700). Ayrıca Ahmedinejad'ın gönüllü olarak Devrim Muhafızları safında İran-İrak savaşında çatışması ve o dönemden olan bağlantılarını bürokrasinin önemli kademelerine getirmesi, giderek ekonomik ve siyasi gücü büyüyen Devrim Muhafızları'nın adaylığına destek vermesini sağlıyordu. Milislerinin ve gönüllülerinin 900 bin kişiyi bulduğu düşünülürse, Basij de ciddi bir oy potansiyeli demektir (Ansari, 2008: 683-700).

Ahmedinejad icraatlarına, söz verdiği gibi petrol gelirlerinin alt sınıflara yönlendirmesiyle başladı. Tarımda ve temel tüketim maddelerinde sübvansiyonların, ekonomide para arzının artırılması, faizlerin indirilmesi, işçi ücretlerinin yüzde 40 düzeyinde artırılması gibi politikalar Cumhurbaşkanı'nın popülist olduğuna dair eleştirileri de beraberinde getirdi. Aslında Ahmedinejad'ı soldan ayıran unsurlar izlediği ekonomi politikaları değil, insan hakları ve örgütlenme özgürlüğü gibi alanlarda ve dini kuralların katı uygulamaları konusunda muhafazakarlarla örtüştüğü politikalarıdır. Hatemi nasıl ulema sınıfıyla siyasal liberalizasyon konusunda ters düşüyse, Ahmedinejad da Hamaney ve grubuyla ekonomik liberalizasyon konusunda anlaşamayacaktı (Ansari, 2008: 685). Nitekim muhafazakarların eleştirilerini dengelemek için yürüttüğü özelleştirme politikaları incelendiğinde, devlet elinden çıkarılan işletmelerin yine devletle ve Devrim Muhafızları ile bağlantılı grupların eline düştüğü ve özelleştirmelerin temel amacı olan üretimde verimliliğin artırılmasından çok gayrimenkul spekülasyonlarını tetiklediği görülüyordu. Alt sınıflara yakınlığıyla öne çıksa da Ahmedinejad'ın yukarıda sözü edilen politikaları, üretim artışı ve verimlilikle beslenmiyor, halkın nominal alım gücünü desteklemekten öteye gidemiyordu (Taheri, 2010: 55-66). Bu durum ister istemez enflasyonun yükselmesine, ithal mallara talebin artışına ve yatırım için verimli alan bulamayan sermayenin arsa spekülasyonuna kaymasına yola açtı. Yani başlangıcında görece olumlu sonuçları olsa da kapitalist ekonominin dinamikleri dönüp yeniden alt sınıfları ve onların reel alım gücünü vurdu. Çünkü enflasyon alt sınıfların gelirlerini kemiriyor, artan arsa ve bina fiyatları ise, temel gider kalemlerinden barınma ihtiyacı harcamalarının yükselmesine sebep oluyordu (Ehsani, 2006: 4-9). Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın, nükleer enerji, İran'ın Orta Doğu'daki etkinliği konularında Birleşmiş Milletler ve Batı karşısında izlediği tavizsiz, dik başlı politikalar, ekonomik, mali ambargo ve ticaret kısıtlamalarındaki baskıyı daha da artırdı. Ahmedinejad, petrol kullanımında karne uygulaması getirerek tüketimin ekonomi üzerindeki baskısını hafifletmeye çalıştı. Bütün bu gelişmeler ve politikalar, 2009 seçimleri sonrasında kendisini o ana kadar birçok alanda desteklemiş Devrim Muhafızları ve muhafazakar ulemayı verdikleri desteği sorgulamaya itti (Taheri, 2010: 55-66).

Ahmedinejad'ın iktidarındaki koalisyonda önemli rollerden biri güç bakımından giderek yükselen Devrim Muhafızları'na ait. Humeyni döneminde Anayasa'nın 150. Maddesi'nde düzenlenmiş olan Devrim Muhafızları'nın görevlerinden başta geleni, iç ve dış tehditlere karşı İslami devrimin kazanımlarını korumaktır. O günlerden bu yana gerek komünist eğilimli Tudeh'in bastırılmasında, gerekse Humeyni karşıtı silahlı grupların pasivize edilmesinde önemli roller oynadı. Devrim Muhafızları aynı zamanda başta Orta Doğu olmak üzere dış politikada da faal durumda (Alfoneh, 2011: 75-78). Örneğin Kudüs Gücü gibi elit birliklerin yanı sıra, Filistin'den Suriye'ye ve Irak'a, birçok ülkede Şii yanlısı gruplara silah desteği ve eğitim sağlamakta. Rafsanjani ve Hatemi'nin Muhafızlar'a karşı olan ketum ve sorgulayıcı tavırlarından sonra gelen Ahmedinejad iktidarı ve Hamaney'in desteği, İran Devrim Muhafızları'nın politik

ve ekonomik yükselişinde dönüm noktasını oluşturdu. Valiliklerin bir çoğuna asker kökenli ve Basij üyesi kişilerin getirilmesi ilk icraatlardandı (Taheri, 2010: 93-100). Konumlarını kaybeden eski yöneticilerin tamamına yakını ise reformist kanada ve Rafsanjani'ye yakınlığıyla bilinenlerdi. İran'da valilik kurumunun önemi, seçim düzenlemeleri sırasında ve propaganda faaliyetleri döneminde belli bir kesimi kayırma, ayrıca sınır ötesi kaçakçılık ve karaborsa gibi faaliyetlerden gelen gelirleri kendilerine yakın siyasi partilere kanalize edebilme imkanlarından gelmektedir. Ahmedinejad'ın kabinesindeki dokuz icracı bakanlık Devrim Muhafızları bağlantılı isimlere gitti (Taheri, 2010: 93-100). Özellikle devletin altyapı yatırımları ve mühendislik işlerinde Abadgaran çatısı altında toplanmış Devrim Muhafızları etkin rol oynamaktadır. 2011'de Petrol Bakanlığı'na atanan eski Devrim Muhafızı Rostem Ghasemi, devlet içindeki mali gücün kontrolünde Muhafızlar'ın ulaştığı en üst noktaya gelmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın kayıtlarına göre, Devrim Muhafızları ile bağlantılı şirketlerden Khatam al-Anbia adlı inşaat şirketi, 25 binin üzerinde mühendis çalıştırmakta ve 2006 değerleriyle 7 milyar doları aşan cirosunun önemli bir bölümünü devlet ihalelerinden sağlamaktadır (Alfoneh, 2011: 75-78). Muhafızlar'ın etkin olduğu diğer sektörler, gaz, petrol çıkarımı ve işletilmesinden mobil teknoloji ve telekomünikasyon işlerine kadar uzamaktadır. Söz konusu sektörlerin stratejik önemi göz önüne alındığında, askeri kurumlarla ilişkili grupların ihalelerde avantaj sağladıkları bir gerçek. Örneğin Türkiye kökenli Turkcell'in İran pazarından dışlanması bu gerekçelere dayandırılmıştı.

Muhafızlar ayrıca Humeyni döneminden beri ekonomide ve yoksullukla mücadelede rol oynaması için yaygınlaştırılan 'bonyad' denen dini vakıflarla da sıkı ilişki içerisinde. Bu vakıfların gelir ve giderlerinin çoğu zaman ulusal bütçenin denetimi dışında olması da ortada dolaşan para hacminin ve politik sonuçlarının tahminini güçleştirmektedir (Bruno ve Barjoria, 2011). Stanford Üniversitesi'nden Abbas Milani, artık Devrim Muhafızları'nın ekonomik ve politik gücünün dini lider Hamaney'in gücünü aştığını ve İran'ın İslami bir Cumhuriyet'ten giderek garnizon devletine evrildiğini iddia ederken, Frederic Wehry gibi uzmanlar ise, Devrim Muhafızları'na yekpare bir güç unsuru olarak bakmanın yanlış olduğunu ve Muhafızlar'ın tıpkı kendisini var eden İslami devrim gibi farklı siyasi grupların oluşturduğu bir koalisyona benzediğini öne sürmektedir (Tafesh, 2012: 1).

2009 SEÇİMLERİ, ARAP BAHARI VE İRAN

2009 seçimleri Arap Baharı ayaklanmaları öncesine denk gelse de Orta Doğu'da son bir kaç yılın en önemli toplumsal olaylarından sayılabilir. Fakat kendisine Mousavi'nin seçim kampanyasından esinlenerek 'yeşil hareket' diyen muhalefet ayaklanması, iki yıl sonra Mısır ve Tunus'da gerçekleşecek benzerlerine nazaran sonuçsuz kalmıştır denilebilir. Mousavi ve Kharubi'nin temel eleştirileri, Ahmedinejad yönetiminin yaygın bir seçim hilesine başvurduğu ve bunun devlet

organlarınca da desteklendiği idi. Mousavi yaklaşık 14 milyon kullanılmamış oy pusulasının kayıp olduğunu iddia ediyordu (Pew Research Center, 2009). Ancak seçim hilesinin gerçek delillerini sunmaya geldiğinde muhalefetin pek de hazırlıklı olduğu söylenemez. Çünkü Ahmedinejad'ın aldığı oy oranı, seçimden aylar önce yapılan yurtdışı kaynaklı seçim anketlerindeki beklentilerle uyum gösteriyordu (Tafesh, 2012). Mesela The Center For Public Opinion seçim öncesinde, Ahmedinejad'ın en yakın rakibi Mousavi'nin oylarını ikiye katlayacağı tahmininde bulunmuştu. Nitekim seçim sonunda ortaya çıkan yüzde 62'ye, yüzde 33'lük tablo, söz konusu tahmini destekliyordu (Pew Research Center, 2009).

'Yeşil hareket'in başarısızlığındaki nedenlere gelince, hareketin sisteme yönelttiği eleştiriler büyük ölçüde iç ve dış politika konuları ve vatandaşların dini rejimdeki legal statüleriyle ilgiliydi. Örneğin Mousavi yanlıları, İran hükümetinin kendi rejimini dışarı ihraç etmekle uğraşacağına, içerideki sorunlarla ilgilenmesini istiyor ve bu çerçevede daha esnek ve daha az agresif bir dış politika izlenmesini talep ediyorlardı. Özellikle Ahmedinejad'ın nükleer enerji meselesinde Batı'ya karşı aldığı hasmane tavırdan uzaklaşılması taleplerinden biriydi. İkincil olarak muhalefet liderleri, ülkede İslami rejimin temeli sayılabilecek velayetül-fakih sistemini ve dini önderliğin yetki ve amaçlarının yeniden gözden geçirilmesini ve halkın dini yaşamının daha seküler ve özel bir alana kaymasını istiyorlardı. Bu talep, rejimden gelen şiddetli tepkiyi açıklamaktadır çünkü rejim içinde egemen olan muhafazakar ulema sınıfının direk yaşamsal çıkarlarına dokunmaktaydı. Fakat ekonomik konulara geldiğimizde ise, Mousavi'nin yukarıdaki taleplerdeki radikallikten uzaklaştığını ve Ahmedinejad'ın yetersiz özelleştirmelerini ve 2005-2008 arasında artan petrol gelirlerinin gereksiz sübvansiyonlara harcandığını ifade ettiğini görüyoruz. Bütün ekonomik talepler, aslında Humeyni zamanında İslami rejimin solunda yer almış Mousavi'nin eski pozisyonlarından epey ayrıldığını gösteriyordu.

Buradaki can alıcı nokta, söz konusu taleplerin genellikle Tahran ve büyük kentlerde yoğunlaşmış, eğitilmiş orta sınıflarla sınırlı kalmasıydı. Yani kırsal kesim ve alt sınıflar, -en azından görünürde- 'yeşil hareket'in arkasında değildi. Farhang Rouhani orta sınıfların gösterilerini yorumlarken, aslında bu grupların İran'ın neo-liberal küreselleşmeyle girmiş olduğu ilişkilerin bir sonucu olduğunu ve gerek kullandıkları sosyal medya araçlarının, gerekse de taleplerinin yeni sınıfın giderek öne çıkan ihtiyaçları dahilinde şekillendiğini öne sürer (Pew Reseach Center, 2009). Nitekim Mısır ve Tunus'daki ayaklanmaları incelediğimizde, isyanların esas taşıyıcısının, halk kitlelerinin mevcut ekonomik eşitsizlik ve hayat standartlarına dair itirazları olduğu görülebilir. Mısır ve Tunus hareketlerini İran'dan ayıran başlıca özelliklerden biri de, ilk ikisinde yaygın ve aktif olarak görülen işçi sınıfı eylemleri ve grev pratiklerinin 'yeşil hareket' döneminde İran sokaklarına yansımamasıydı. Örneğin İran'da yaygın bir petrol işçileri grevi örgütlenmesi görülmedi. Ayrıca kırsal kesimde Rafsancani dönemi politikalara geri dönülmesine pek sıcak bakılmadığını Ahmedinejad'ın buralarda yükselen oy grafiği ile görebiliyoruz. Bir toplumsal hareket, işçiler ve çiftçiler gibi geniş iki halk kesimini

tam olarak arkasına alamadığında etkisinin önemli ölçüde azalacağı söylenebilir. Tabii ki İran rejiminin Basij ve Devrim Muhafızları yolu ile uyguladığı aşırı şiddetin de hareketin bastırılmasındaki rolünü unutmamak gerekir.

Rejim 2009 seçim protestolarını şiddetle ve muhalefetin alt sınıflardan destek alamamasının etkisiyle bastırdıktan sonra da geçmişten gelen kırılma noktalarında çatışmalar sürdü (Economist, 2009). Özellikle 2011'den itibaren dini önder Hamaney ve Ahmedinejad arasında ipler gerilmeye başladı. Cumhurbaşkanı'nın istihbarat konusundaki atamalarına Hamaney'in karşı çıkmasıyla ihtilaflar su yüzüne çıkmıştı. Aysbergin görünmeyen yüzünde ise, Ahmedinejad'ın giderek ulema sınıfının rejim üstündeki hakimiyetini sınırlamaya, ideolojik olarak da kendi meşruiyetini Şii İslam'ın Pers milliyetçiliği ile karıştırıldığı bir tür popülist milli söyleme dayandırmaya çalışması ve ekonomik konularda oluşan görüş ayrılıkları vardı. Muhafazakar ulema 2013 seçimlerinde Ahmedinejad'ın karşısına geçmişti. Bugün Hamaney'in muhafazakar ama ekonomik açıdan daha neo-liberal Meclis Başkanı Ali Larijani'ye yakın olduğu söylenebilir. İki tarafın geriliminde öne çıkan denge unsuru ise Devrim Muhafızları ve hükmettikleri ekonomik kaynaklardı. Aslında Marx'ın 18 Brumaire'inde yazdıklarına bakarsak, ordunun devletin baskı aygıtı olarak her ne kadar özerk bir konuma yerleşse de, nihayetinde kendisini var eden yapısal sisteme gerçek bir alternatif çıkmadığı müddetçe muhafazakarlığını koruyacağı söylenebilir. Nitekim Devrim Muhafızları'nın da son iki yıl içinde Ahmedinejad karşıtı ve Hamaney yanlısı bir çizgiye evrildiklerini görüyoruz. İslami rejimi ve ulemayı düzenin devam ettirilmesinde asıl zorlayacak gelişmenin, süregelen küresel kriz ortamında petrol gelirlerinin dalgalı bir seyir izlemesi, giderek sıkılaştıran Batı ambargosu ve Suriye'deki iç savaşın tetiklediği ekonomik darboğaz olduğu iddia edilebilir. Enflasyonun yüzde 25'i geçtiği ve işsizliğin yüzde 12,5 seviyelerinde dolaştığı İran'da, geçen yıl sokak gösterilerine nispeten muhafazakar sayılabilecek Tahran pazar esnafının da katılımı dikkat çekiciydi. Nitekim 1906 ve 1979'daki devrimsel dönüşümlerde ulemanın en büyük koalisyon ortağı aynı pazar esnafıydı.

SONUÇ

Bu makalede iddia edildiği üzere, İran rejiminin Arap Baharı ve Orta Doğu'daki bu çalkantılı süreçte ayakta kalıp direnebilmesinin en önemli sebebi, 1979'daki İslam devriminin sosyo-ekonomik kazanımları ve bu kazanımların sürdürdüğü sınıf koalisyonlarıydı. Ayrıca 1970'lerin sonlarındaki uluslararası konjonktür de kapitalizmin krizi altında daha sol ve popülist bir söylem ve programa zemin hazırlamıştı. Humeyni'nin Ali Şeriatî'den esinlendiği sınıfsal eleştiri içeren konuşmalar, gelecekteki radikal politikaların da habercisiydi. Bunların en başlıcaları Humeyni zamanında yapılan toprak reformu, kırsal kalkınma projeleri ve devletin sübvansese ettiği kamu tüketimi ve sağlık harcamalarıydı. Zaman zaman neo-liberal ve piyasa yanlısı politikalara meyledilse de Ahmedinejad döneminde tekrar ele alınan sosyal refah söylemi İran'da hala

etkiliydi. Ne rejimin uyguladığı şiddet, -ki daha sert şiddet uygulayan bir çok rejim yıkılmaktan kurtulamamıştı- ne de çok sözü edilen petrol gelirleri rejimin yaşamasının garantisiydi. Nitekim petrol gelirleri önemli bir koz olmasına rağmen Şah rejiminin devrilmesini engelleyememişti. Bir diğer faktör olarak öne sürülen Şiiizm ve dinin etkisi ise, tarihsel olarak neden diğer Şii çoğunlukların İslami bir rejim üretmediğini ve İran özelinde Şii bir devrimin neden 1979'a kadar gerçekleşemediğini açıklayamıyor. Sözünü ettiğim tarihsel nedenlere ve Gramscian bakış açısına dayanarak, İran'daki yerel siyasi ekonomik mücadeleleri, küresel alanda değişen kapitalist sistemin temel dinamikleriyle bütünleştirip ülke tarihinin öznel ve spesifik kırılmalarını incelemeye çalışıldı. Ayrıca Robert Cox'un belirttiği gibi, tarihselliğin şekillendirdiği egemen sınıf blokları, içlerinde taşıdıkları çelişki ve kırılma eğilimleriyle ucu açık bir değişimin taşıyıcısı olabilirler. Bu ucu açık değişim ise, yukarıdaki analizi oryantalist ve Doğu toplumlarını statik olarak ele alan diğer teorilerden ayırmaktadır. Diğer yandan İran siyasi tarihini etkileyen sosyal ve ekonomik ilişkilerle sınıf koalisyonlarının incelenmesi, İslami rejimi monolitik ve değişmeyen bir dini yapı olarak betimleyen özcü teorilere de sağlam bir alternatif oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (1982). *Iran between two revolutions*. Princeton: Princeton University Press.

Abrahamian, E. (1980). Structural causes of the Iranian revolution. *Middle East Report*, 87 (5): 21-26.

Alfoneh, A. (2011). Iran's revolutionary guards strike oil. *Middle East Quarterly*, 19 (1): 75-78.

Amuzegar, J. (1997). *Iran's economy under the Islamic Republic*. London: IB Tauris.

Anderson, P. (2007). *Gramsci, Doğu-Batı hegemonya sorunu ve strateji*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Ansari, A. (2008). Iran under Ahmadinejad: Populism and its malcontents. *International Affairs*, 84 (4): 683-700.

Arjomand, S. A. (2009). *After Khomeini: Iran under his successors*. New York: Oxford University Press.

Arjomand, S. A. (2000). Civil society and the rule of law in the constitutional politics of Iran under Khatami. *Social Research*, 3 (1): 283-301.

Behdad, S.ve Noumani,F.(2002). Workers, peasants and peddlers: A Study of labor stratification in post-revolutionary Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 34 (4): 667-690.

Bruno, G. ve Bajoria, J. (2011). *Iran's revolutionary guards* (12 Ekim 2011). <http://www.cfr.org/iran/irans-revolutionary-guards/p14324>, (15.05.2013).

Cox, R. W.(1993). Gramsci,hegemony and International relations: An essay in method. S. Gill (Ed.) *Gramsci, historical materialism and international relations*: İçinde 49-67. Cambridge: Cambridge University Press.

Clawson, P., Eisenstadt, M., Kanovsky, E., Menashri, D. (1998).” *Iran under Khatami: A political, economic, and military assessment*” (A Washington Institute Monograph). Washington: Washington Institute for Near East Policy.

The Economist.(2009). *Iran's revolutionary guards: Showing who's boss* (27 Ağustos 2009). http://www.economist.com/node/14327633?story_id=14327633, (15.05.2013).

Ehsani, K. (2006). Iran: The populist threat to democracy. *Middle East Report*, 241 (4): 4-9.

Esfahani, H. S. ve Taheripour, F. (2002). Hidden public expenditures and economy in Iran. *International Journal of Middle East Studies*, 34 (4): 691-718.

Ehteshami, A. (2002). *Failure of Khatami reformers, not the reform movement* (20 Kasım 2002), <http://www.cira-jira.com/Vol%20%2018.2.6%20Ehteshami%20November%202002.pdf>, (15.05.2013).

Gibreel, G. (2001). The ulema: Middle Eastern power brokers. *Middle East Quarterly*, 8 (4): 15-23.

Hoogland, E. (2009). Thirty years of İslamic revolution in rural Iran. *Middle East Report*, 250 (3): 34-39.

Keddie, N. R. (2003). *Modern Iran: Roots and results of revolution*. London: Yale University Press.

Marx, K. (1994). *The 18th brumaire of Louise Bonaparte*. New York: International Publishers.

Nasr, V. (2007). *The Shia revival: how conflicts within Islam will shape the future*. NewYork: WW Norton & Company.

Pew Research Center (2009). Iran and the “Twitter revolution”. *PEJ new media index June 15-19 2009*. <http://www.journalism.org/2009/06/25/iran-and-twitter-revolution/>, (15.11.2014).

Roger, H. (1980). Origins of the Iranian revolution. *International Affairs*, 56 (4): 673-677.

Tafesh, A. Q. (2012). *Iran's green movement: Reality and its aspirations*. <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2012/11/20121159103533337.htm>, (15.05.2013).

Taheri, A. (2010). *The Persian night: Iran under the Khomeinist revolution*. London: Encounter books.

Wells, M. C. (1999). Thermidor in the Islamic republic of Iran: The rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 26 (1): 27-39.

Zubaida, S. (1993). *Islam the people&the state*. London: I.B Tauris.

Zonis, M. (1985). The rule of the clerics in the Islamic republic of Iran. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 482 (3): 85-108.